

FRANZ JOSEF UMLAUFT

11. 7. 1883 – 3. 5. 1960

„Jestli se u českého národního obrození objevují buditelé z „chýšek“, a ne paláců, pak to v mnohém platí i u formování hnutí Němců v českých zemích, ve kterém představitelé elit snili o národní identitě, která ovšem jako společný jmenovatel byla dokonána až po druhé světové válce.“

(Kristina Kaiserová)

V našem regionu byl jedním z nejvýraznějších představitelů těchto snah profesor, vlastivědec, archivář, historik, genealog a badatel Franz Josef Umlauf. Narodil se 11. července 1883. Otec Josef byl vyučený pekař a obchodník s koloniálním zbožím, po přestěhování do domu č. 23 v Lipové (Spandsdorf) nedaleko Ústí nad Labem, byl navíc pokladníkem a hospodářským vedoucím místní pobočky Landwirtschaftlicher Spar-und Vorschussverein. Maminka Theresie byla v domácnosti. Franz měl ještě staršího bratra Wilhelma (1870), který se vyučil drogistou, ale působil v různých funkcích v záložně stejně jako jeho otec.

Školní docházku započal Umlauf v letech 1889–1894 v obecné škole v Lipové, poté pokračoval na německém klasickém gymnáziu v Ústí nad Labem. Už od dětství byl velmi učenlivý a zvědavý. Jeho velkým zájmem se kromě dějin a literatury stalo poznávání okolí a památek i turistika, která se postupně prosazovala do života společnosti. Často rozesílal pohlednice z navštívených míst a zároveň shromažďoval ty, které dostal. Tyto zájmy prohloubil zejména po příchodu do Prahy.

Roku 1902 odmaturoval a nastoupil na Filosofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Zde se do roku 1906 věnoval studiu německého jazyka a literatury, latiny a řečtiny. Během studia se přihlásil do spolku německy nacionálně založených studentů s názvem Lese- und Redeverein „Germania“, a to včetně jeho pěvecké části pojmenované Bardi. Měli zde velkou knihovnu, pořádali množství celonárodních i lokálních slavností, pěveckých vystoupení a přednášek, zejména u příležitosti výročí významných německých osobností.

Své pracovní působení Umlauf započal mezi lety 1906–1907 jako suplent na německých gymnáziích v Českých Budějovicích a v Praze. Po absolvování profesorských zkoušek v roce 1907 odešel na Albrechtovo gymnázium do Těšína, kde setrval až do roku 1913.

Mimo to se zapojil do tzv. lidového vzdělávání, jež bylo sjednoceno pod hlavičkou Německého zemského svazu pro lidové vzdělávání, který měl sídlo v Ústí nad Labem. V rámci něj vystupovali učitelé a profesori s přednáškami pro veřejnost na odborná témata a snažili se tak o rozšíření vzdělávání široké veřejnosti. Tomuto úkolu měly pomoci také veřejné knihovny, jejichž zakládání se též věnovali. I do tohoto procesu se Umlauf s vervou zapojil.

Během rekonvalescence z těžké oční choroby od vánoc 1908 do srpna 1909 se Umlauf věnoval studiu tématu knihovnictví a kontaktování učitelů i duchovních, s nimiž jednal o vzniku místních knihoven v kraji. Zároveň kontaktoval německé a české společnosti pro šíření veřejně prospěšných přednášek, aby tak pro nově budované knihovny získal výhodně knihy.

Po návratu do Těšína se registroval do spolku přátel umění Dürer a pokračoval ve vzdělávací a vlastivědné práci. Poznatky pro ni čerpal z cest po Moravě, Rakousku a Polsku, o prázdninách roku 1910 procestoval i Německo.

V roce 1911 vydal Umlauf své první tištěné dílo – byl jím seznam knih místní knihovny v Lučním Chvojně. Počátkem října 1912 se zúčastnil německého osvětového kongresu „Kongress für Volksbildung“ v Berlíně. Na cestě zpět byl přítomen slavnostnímu otevření městské knihovny v Ústí nad Labem, jež bylo velkou událostí.

Ač Umlauf procestoval řadu míst, stále více jej to táhlo do rodného kraje. V neposlední řadě proto, že zde našel zalíbení v Ottilii Burkertové z Teplic, s níž měl vztah až do roku 1919. V září 1913 se stal profesorem německého klasického a následně reálného gymnázia v Ústí nad Labem, kde působil až do roku 1945.

Navzdory válce usiloval o získání doktorského titulu, což mu umožnilo civilní působení žnového komisaře, místo aktivní účasti na frontě. V disertační práci rozvinul někdejší téma o vztahu Franze Grillparzera k Friedrichu de la Motte Fouquému. Úspěšně složil rigorózní zkoušky a 26. ledna 1915 byl v Praze promován doktorem filozofie.

Umlaufova učitelská práce byla jen jednou z mnoha činností, kterým se oddal. V rámci ní rozvíjel své dřívější záliby v regionální historii a vlastivědě. Nejprve se zaměřil na obce Lipová a Čermná. Zejména rodné obci věnoval zvláštní pozornost, ta vyvrcholila spoluprací s Rudolfem Jenatschkem a fotografováním všech místních domů s jejich obyvateli i dalšími celkovými záběry území. Práci zcela nedokončil, ale poznámky i obrázky vydal v albu *Bilder aus meinem Heimatdorf* se 77 snímky.

Dne 23. února 1919 se seznámil s dcerou hodináře Terezií Christinou Plachtovou, kterou si 24. ledna 1920 vzal za manželku. Během příštích osmi let se jim narodili tři synové – Hermann (1921), Helmut (1924) a Gerhard (1928). Pro rozrůstající se rodinu dokončil společně se švagrem Alfredem Bienertem roku 1926 dvojdom č. p. 53 v Kippeltově ulici (dnešní Koněvova ulice).

Po vzniku Československé republiky byl Umlauf veden jako korespondent, následně od roku 1922 okresní konzervátor Státního památkového úřadu v Praze. Soustředil se na evidenci, dokumentaci a ochranu kulturních, historických a přírodních památek v ústeckém okrese. Jedním z jeho významných počinů bylo vyhlášení sbírky fotografií a skleněných desek spojených s motivy města Ústí nad Labem. Sběrka byla veleúspěšná, obrovské množství dárců věnovalo více než deset tisíc dokumentů.

Nepřetržitě se věnoval teorii i praxi historicko-vlastivědného bádání a přednáškám. Navázal kontakty s ostatními vlastivědci, např. s J. Fleischnerem, H. Lipserem či F. Wichtreiem, i s německými učitelskými spolky z okolních měst. Jelikož se stal v tomto oboru uznávaným odborníkem, byl 8. dubna 1920 jmenován ústeckým archivářem a místopředsedou ústeckého muzejního spolku Aussiger Museums-gesellschaft.

Dne 3. března 1920 založil s výše jmenovanými vlastivědci spolek Arbeitsgemeinschaft für Heimatfor-schung in Aussig, jenž od roku 1921 vydával jím vedený čtvrtletník Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes. V monografické řadě Sonderhefte der Beiträge vyšlo od roku 1923 sedm prací.

V letech 1925–1939 vedl Umlauf vydávání Jahrbuch und Kalender für Aussig a Heimatkalender für den Aussig-Karbitzer Bezirk (v letech 1933–1939), v nichž též sám publikoval a koncentroval německé regionální vlastivědné bádání. Nemalou měrou se dvěma statěmi *Siedlungsformen im Aussiger Bezirke* (I.) a *Geschichte Jahre 1850* (III. Geschichte des Bezirkes) zasloužil i o kolektivní dílo *Heimatkunde des Bezirkes Aussig I.–IV.* vydané v Ústí nad Labem mezi lety 1929–1938.

Tématem husitských válek a zejména bitvy Na Běhání se zabývala publikace *Vor 500 Jahren* s podnázvem *Eine Darstellung der Verhältnisse in Stadt und Bezirk Aussig um das Jahr 1426 mit einer kurzen Geschichte der Hussitenkriege zur Erinnerung an die Schlacht bei Aussig am 16. Juni 1426* vydaná roku 1926.

Na sklonku dvacátých let Umlauf zaměřil svou pozornost na dějiny a vlastivědu hradu Blansko. V roce 1930 nejprve vznikla brožura *Blankenstein: eine Beschreibung und Geschichte der Burg*, ještě ve stejném roce pak rozšířené vydání *Blankenstein: eine Beschreibung und Geschichte der Burg samt einer Geschichte des Dorfes*.

Umlauf se neúnavně věnoval přednáškové činnosti a spolupracoval na zařizování vlastivědných výstav s regionální tematikou, jako např. Nordwestböhmen in Kunst im Jahre 1530–1680 pořádané roku 1932 v součinnosti s muzeem v Mostě.

Zájmem, který získal v Umlaufově životě nejvíce na vážnosti, byl rodopis, dnes nazývaný genealogie. Umlauf sám byl jedním z hlavních představitelů Ústecké muzejní společnosti. Roku 1923 spoluzaložil Deutscher Verband für Heimatforschung und Heimatbildung in der Tschechoslowakischen Republik, jehož předsedou byl mezi lety 1924–1935. Roku 1926 založil spolek Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung, v rámci něhož vydal v letech 1928–1939 jedenáct ročníků čtvrtletníku Sudetendeutsche Familienforschung. Usiloval o to, aby mohli rodokmeny vytvářet na zakázku. Poptávka vzrostla zejména s nástupem nacionálního hnutí, kdy se Němci museli prokazovat „rasově čistým“ původem tzv. Ahnenpassem. Díky tomu si rodokmen nechali vyhotovit i zástupci významných ústeckých rodin, jako např. rodiny Petschků, Schichtů či Schrammů.

Zároveň shromažďoval informace o rodu Umlaufů a vytvářel rodokmen svých předků. Při studijních pobytech za poznáním německého archivnictví a muzejnictví se zúčastnil srazu nositelů jména Umlauf (1929 v Drážďanech, 1931 v Berlíně). Sám založil Vereinigung der Namensträger der Namen Umlauf und Freunde dieser Familien a v letech 1922, 1927, 1932 a 1937 uspořádal podobná setkání střídavě v Libouchci a Tisé. Tato setkání ovšem vyvolala rozporuplné reakce. Své poznatky Umlauf zveřejnil ve čtyřech svazcích občasníku *Mitteilungen zur Geschichte der Familie Umlauf*, vydaných v letech 1925, 1926, 1930 a 1938.

Místo archiváře Umlauf v roce 1934 opustil po rozporech s vedením města. Angažován byl místo něj profesionálně školený historik dr. Franz Josef Wunsch, avšak po jeho odvelení na vojnu roku 1941 se Umlauf znovu stal správcem ústeckého archivu.

Po okupaci města wehrmachtem nabídl Umlauf své služby archivářské i genealogické. Usiloval o zřízení Sudetendeutsche Zentralstelle für Sippen-und Rassenforschung v Ústí. S touto iniciativou, kvůli které požádal o pracovní volno, však neměl úspěch. Instituce Sudetendeutsche Anstalt für Landes-und Volksforschung byla vytvořena v Liberci a on se stal jen odborníkem v komisi zaměřené na rasový a genealogický výzkum. Proměna poměrů si vyžádala změnu i v tiskovinách, které vydával. Od roku 1939 nahradily Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes pozměněné a ideově „správné“ Beiträge zur Heimatkunde Elbetals zahrnující oblast Děčína, Ústí n. L. a Litoměřic.

Měnila se i struktura vlastivědných spolků, které byly sloučeny do Landschaftsverein Elbetal se sídlem v Ústí nad Labem a jejichž vedení převzal Hans Krebs. Umlauf se stal výkonným předsedou. Pracoval na Jahrbuch für den Stadt-und Landkreis Aussig na rok 1940, ale postupně bylo jeho jméno z publikace odstraněno.

Malou satisfakcí Umlaufovi bylo, když se roku 1943 v aule ústeckého gymnázia konala výstava k jeho 60. narozeninám a vernisáže se účastnily významné ústecké osobnosti. Od roku 1942 pracoval na knize Dějiny města Ústí nad Labem – Geschichte der Stadt Aussig, systematizoval a kompletoval dřívější bádání. Po osvobození se na rodinu vztahovala poválečná opatření a musela se zapojit do úklidu ulic. Umlauf nabídl svou pomoc vznikající české správě na záchranu kulturních a historických památek a dokončoval práce na knize. Důvěru nového vedení města ale nezískal, byly mu zabaveny koncepty a poznámky k dějinám města a odepřen přístup do archivu. Dovoleno mu bylo pracovat pro katolické děkanství, pro něž vypracoval brožuru *Geschichte der Aussiger Stadtkirche*.

V prosinci 1945 se musel vystěhovat ze svého domu a před vánoci téhož roku byla zabavena a odvezena do archivu v Trmicích veškerá jeho pozůstalost. Dne 4. dubna 1946 byl s manželkou a synem Gerhardem odsunut do Marlu nedaleko Bayreuthu. Jeho starší synové, kteří předtím vstoupili do německé armády, byli toho času v nedalekém americkém zajetí.

Rodina se usadila v Bayreuthu, kde se Umlauf i přes svůj vysoký věk stal učitelem na reálné škole. Roku 1948 byl v Mnichově založen spolek sudetoněmeckých vysídlenců z Ústí nad Labem

Hilfsverein Aussig a Umlauf se stal jeho platným členem. Vytrvale přispíval články o ústeckých dějinách a památkách do spolkem vydávaného měsíčníku Aussiger Bote.

Stesk po domově Umlauf opět transformoval do vlastivědné práce. Pro krajany odsunuté z okolí jeho rodné obce Lipové, Mnichova a Slavošova vydával jednou ročně Heimatnachrichten. Byla pro ně určena i brožura s dějinami obcí, jež vznikla s pomocí jimi zaslanych dokumentů. Vyšla pod názvem Die Elbestadt Aussig in der Erinnerung ihrer vertriebenen Bewohner.

Umlauf spolupracoval se sdružením vysídlenců usazených v Bayreuthu Hilfs-und Kulturverein. Poslední setkání nositelů jména Umlauf a Pöhner uskutečnil 17. května 1947. Následně vydal doplněné vydání *Familienstambüchlein* s novým názvem *Mein Familien-büchlein*.

Na počátku padesátých let Umlauf uskutečňoval cesty po Německu, při kterých přednášel o své bývalé vlasti. Výklad doplňoval diapozitivy, písněmi a vše nahrával na magnetofon. Při svých cestách shromažďoval pohlednice a sbíral obrazový materiál z domoviny. Krajané mu pohlednice posílali z Čech i Německa. Vznikl tak další velký soubor obrazových materiálů Erinnerungen an meine Vortragsreisen.

Pro své syny Umlauf napsal obsáhlé dílo s názvem *Rückschau auf mein Leben*, jež zůstalo v rukopise. V něm popsal svůj život, pracovní úkoly a představil kolegy, s nimiž na jednotlivých činnostech spolupracoval.

Ve své činnosti se Umlauf věnoval i městu Ústí nad Labem, pokračoval totiž v práci započaté v Čechách. Ta roku 1960 vyvrcholila vydáním knihy *Geschichte der deutschen Stadt Aussig*. Jde o úctyhodné dílo, čítající bezmála 800 stran textu, doplněné 420 obrazovými dokumenty. Vytvořeno bylo z německých podkladů, zachycuje dějiny města v souvislostech od počátku do roku 1945 a poskytuje komplexní pohled na celou minulost města. Dílo obsahuje jediný překlad českého textu Augusta Sedláčka k historii hradů Blansko a Střekov, kterým přispěl Umlaufův žák.

Vleklé zdravotní potíže Umlaufa stále více indisponovaly a vzdalovaly od veřejného života. Zemřel uprostřed nedodělané práce nedlouho před svými sedmdesátými sedmými narozeninami dne 23. května 1960 v Bayreuthu.

Za zmínku stojí též vstřícnost Umlaufových potomků, kteří postupně darovali městu otcovu pozůstalost osobní, odbornou i vlastivědnou. Pro město Ústí nad Labem byl Franz Josef Umlauf jednou z nejvýznamnějších osobností, neboť díky jeho systematické práci shromažďovací a následně katalogizační získalo město dostatek dokumentů a pramenů všeho druhu ke studiu své vlastní historie.

(Zpracovala: Hanka Lukešová)

Použitá literatura:

BORSKÁ, Helena: Naše město, jeho primátoři a význačné osobnosti. Ústí nad Labem: Ústecká kulturní platforma '98, [2004], s. 63.

DĚJINY města Ústí nad Labem. Zpracoval kolektiv autorů za redakce Kristiny Kaiserové a Vladimíra Kaisera. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 1995, s. 143–144.

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. 1. vyd. Praha: Libri, 2000, s. 675.

KAISEROVÁ, Kristina: Na cestě k sudetskému Němci: přeshraniční zájmy a aktivity Franze Josefa Umlaufa do I. světové války.

In: Region na hranici. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2015, s. 195–207.

OBRAZOVÉ album ze života ústeckého archiváře Franze Josefa Umlaufa. Vybrali, popsali a uspořádali Vladimír Kaiser a Helena Patráková. Ústí nad Labem: Statutární město Ústí nad Labem, 2014. 197 s. – Ústecká vlastivěda. [Sv.] 10.

PATRÁKOVÁ, Helena: Osobní fond PhDr. Franze Josefa Umlaufa: (1778) 1883–1960 (2010): Inventář č. 214 NAD 113 (původní AP 49, 39/1). Ústí nad Labem: Archiv města Ústí nad Labem, 2012. 61 s. Dostupné také z: http://www.usti-nad-labem.cz/images/archiv_knihy/Osobni_fondy_Umlauf_Predmluva.pdf

STRNAD, Radek: Konfrontaci s minulostí v Lipové viděl také syn slavného muže. Ústecký deník, 9, 24. 7. 2006, č. 170, s. 14.

ŠPITÁLSKÁ, Lucie: Získávání a zpracovávání osobních fondů a Dodatek k písemné pozůstalosti Franze Josefa Umlaufa II. [online]. Brno, 2012. [cit. 2018-05-07]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiřina Štouračová. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/t4dct/bakalarska_prace_-_Lucie_Spitalska.pdf

ÚSTEČANÉ nejen v datech (2). 1. vyd. Ústí nad Labem: Ústecká kulturní platforma '98, 2008, s. 111–112.

VORLÍČEK, Janni: Vytvořil obří ústecký fotoarchív. Ústecký deník, 14, 9. 8. 2011, č. 185, s. 2.

Personální bibliografie:

<https://www.svkul.cz/wp-content/uploads/2018/06/umlauft-bibl.pdf>